

kronikk

Bibliotekar **JOHAN ELLEFSEN** ved Deichmanske bibliotek forteller historien bak det berømte fotoet fra frigjøringen av Norge i mai 1945, overleveringen av Akershus festning. Bildet henger i mange norske hjem. Kronikkforfatteren lager en bibliografi over festningens historie til Akershus Slott Venner 50-årsjubileum i september, og har i den forbindelse kommet over lite kjente detaljer rundt den dramatiske hendelsen.

Bildet som ikke skulle vært tatt

Av alle bilder fra frigjøringsdagene 1945 er det få som oppnådde en slik utbredelse som det til pressefotograf Johannes Stages. En tysk major overleverer Akershus festning til en norsk sivilist. Hva vet vi om personene på bildet - Milorg-mannen og de to tyske offiserene?

De fleste bildene fra frigjøringsdagene viser begeistrede, flaggviftende menneskemengder. På fotoet fra Akershus er det bare tre menn i stram giv akt. Det hviler ro og stillhet både over dem og en tilsynelatende øde festningsplass. De tre er fenrik Terje Rollem fra Hjemmestyrkene, major Josef Nichterlein, den tyske kommandant på Akershus, og hans adjutant, kaptein Hamel.

Under krigen hadde Akershus stått som selve innbegrepet av okkupasjon i vårt land med alt det innebar av overgrep, terror, fengsling og henrettelser. På bildet ser vi en Wehrmacht-offiser, en representant for det som ikke så lang tid i forveien hadde vært verdens sterkeste militærmyndighet, levere en besittelse tilbake til en nordmann som attpåtil opptrer i nikkens, en av «gutta på skauen». Bildet er ladet med symbolsk kraft, og grunnen til dets enorme popularitet forklares mer enn noe av at det er en sivilist som står foran offiseren.

Bildet ble kjent over det ganske land og til og med utenfor Norges grenser, og det kom til å pryde tusener og titusener av norske hjem i årevis fremover. Fotografiet sto første gang gjengitt i Oslo-pressen 12. mai 1945. Oslo-pressen var et nyhetsorgan som var kommet i stand etter initiativ av Hjemmefrontens ledelse, og i dagene 8. til 12. mai var det den eneste avis som kom ut i Oslo.

Vi kan lese om det som skjedde i forbindelse med tilbakeleveringen i vaktjournalen for Akershus 11. mai 1945. Det er Terje Rollem som fører pennen: «I følge ordre fra O opmarsjerte jeg på Akershus Festning foran Kommandantboligen kl. 14.00 hvor jeg offisielt overtok kommandoen.»

Nitten år senere avduket kong Olav en minneplakett på kommandantboligen om tilbakeleveringen. Blant de mange som var til stede ved den høytideligheten, var igjen Terje Rollem, som da var oberst. I en tale refererte han begivenheten i 1945 på denne måten: «Kl. 14.00 marsjerte vi inn på festningsområdet med en gruppe på 97 mann og stilte opp foran denne bygning hvor vi nu står. Den tyske kommandanten kom ut, og ved en kort formell overlevering tok vi byg-

ning for lite av under krigsårene. En gang har Nichterlein uttalt: «Jeg håper ingen tror at jeg fører hånden opp til noen Hitler-hilsen – for den herre har jeg avskydd hele mitt liv.»

Men uansett ble ikke seremonien avvirket helt uten noen form for spenning. Her har vi Stages beretning å holde oss til. Han har fortalt at kaptein Hamel opptrådte meget aggressivt fordi han ikke ønsket at begivenheten skulle fotografes. Stages lurte faktisk på om han skulle slippe levende fra Akershus-besøket. Siden han ble så skremt, må Hamel først og fremst ha rettet sitt sinne mot ham. Men er det sikkert at det var fotograferingen i seg selv som kaptein Hamel til de grader motsatte seg?

«Kaptein Hamel opptrådte meget aggressivt fordi han ikke ønsket at begivenheten skulle fotografes. Stages lurte faktisk på om han skulle slippe levende fra Akershus-besøket»

Overleveringen var avtalt på forhånd mellom tyskerne og nordmennene. Nichterlein hadde gått med på å levere tilbake Akershus, men så helst at det skulle skje til en norsk offiser. Nå var det ingen offiser som kom marsjerende inn på Akershus, men en fenrik fra Milorg i antrekk nikkens og selbustrømper. Armbånd til tross, blant tyskerne var det nok ikke bare kaptein Hamel som mis-

likte en slik utsending. At antrekket ikke var uvesentlig, gjenspeiles i kapitulasjonsbetingelsene. Tyskerne skulle overgi seg til militære. Milorg ville de ikke anerkjenne som militære, og å overgi seg til dem mente de gikk deres soldatære for nær. Hvis man er formalistisk nok, kan man gå så langt som det er gjort fra enkelte hold og hevde at majoren skulle vært stilt for krigsrett selv etter krigen. Mer enn et halvt århundre senere kan kanskje nordmenn innrømme at pressebildet med alt sitt symbolske innhold også røper norsk mangel på form?

Hvorfor var det da en Milorg-avdeling og ikke soldater i uniform som ble sendt inn på Akershus den 11. mai? Det er helt usannsynlig at det ble gjort for å tilføre tyskerne en ekstra ydmykelse i nederlagets stund. Derimot er det ikke usannsynlig at noen har ønsket å la Hjemmestyrkene få æren av å ha

merket fotografens nærvær.

Nichterlein forteller høyst overraskende at da overdragelsen fant sted, la hverken han eller noen av de øvrige tyskere merke til at denne minneverdige seremonien ble fotografert. Hvis vi skal tro Stages, gjorde i alle fall kaptein Hamel det. Men ble han oppmerksom på fotografen først etter at bildene var tatt? Og hvem er «de øvrige tyskere»? Hadde de som var til stede glemt eller fortrent mye av det som skjedde?

Når det ble en Milorg-avdeling som fikk det ærefulle vervet å overta Akershus, befant militære styrker i uniform seg likevel ikke langt unna. Norske soldater fra Sverige var begynt å komme til Oslo 10. mai, og en avdeling av disse polittropene hadde innfunnet seg på Akershus dagen etter. De var langt tallrikere enn Hjemmestyrkene, en bataljon, ca. 500 mann sterk. Major Nichterlein hadde en vaktstyrke på rundt 30 mann under seg. I tillegg befant det seg 400-500 tyske soldater på Akershus, en stor del av dem sto oppstilt på Festningsplassen da Milorg gjorde sin entré.

Terje Rollem følte ikke høytid da han marsjerte inn på Akershus. Han var tvert imot spent på om det ville gå bra. Han visste ikke om tyskerne frivillig ville gi fra seg festningen. Han så i øynene at en eller annen tysker, kanskje i beruset tilstand, kunne løse skudd. Bortsett fra en liten episode ved Landsfengselet der det satt et par dødsdømte polakker og hvor vaktene ikke uten videre ville slippe nordmennene til, forløp overtagelsen problemfritt.

«Nichterlein var musiker i det sivile. Et sted opplyses at han var musikkprofessor, et annet at han var direktør for et musikkonservatorium»

På Akershus, som i resten av landet, var det kapitulasjonsalternativet – en ordnet tysk kapitulasjon – som vant frem. Tyskerne fulgte lojalitetsavtaler. De forlot sine befestninger og forlegninger og bega seg til de reservater som var blitt anvist dem, et mirakel av disiplin og ordholdenhet. For hver alliert og norsk soldat fantes det ti tyskere i Norge i disse dager.

Vi kan med full rett si at fotografiet av tilbakeleveringen av Akershus hadde en trang fødsel. Til gjengjeld ble det et blinksudd. Var Milorg-mannen blitt skiftet ut med en regulær offiser, hadde vi fått et bilde blant mange fra frigjøringen. Nå er det. Bildet

ningen i besiddelse.

Overleveringen var såkalt kort, men ikke så kort at den bare var formell hvis man i det uttrykket legger at det ikke ble gjort eller sagt en ting mer enn nødvendig. Nichterlein holdt nemlig en liten tale. Dette fremgår av Oslo-pressen, hvor det står at Nichterlein «tilføyde noen ord om den historiske stund». I et intervju i Gudbrandsdølen fra desember 1981 bekrefter Terje Rollem at Nichterlein holdt en tale, og at han åpenbart var dypt beveget. Yngvar Ustvedt nevner talen i sin bok «Det skjedd i Norge». «Han håpet at vi ville finne festningsanlegget i full orden, sa han, og gratulerte oss med seieren.»

Det skjedd noe mer som ikke var en selvfølge, og som må sies å ha gått ut over grensen for hva som er formelt. Fotograf Stage tok ikke ett, men en serie bilder. Det mest kjente viser Rollem og Nichterlein som gjør honnør. Men på det siste bildet av overleveringsseremonien ser vi at de utveksler håndtrykk mens de har blikket rettet mot hverandre. Rollem har fortalt at for ham føltes det helt naturlig i øyeblikket. Men det hører med til historien at han senere ble kritiseret for å ha tatt en håndtrykk i hånden.

Nichterlein med sitt vesen må ha følt akkurat det samme. Han var ikke stridende militær, men Zahlmeister, det vil si intendanturoffiser. Etter krigen ble han internert i en fangeleir i Skien. Her fikk Helge Lindholm som oppgave å administrere de tyske fangeleirene, og han har fortalt om noen av sine inntrykk av majoren i Aftenposten fra juni 1964. Han karakteriserer ham som en fin og ridderlig karakter, en representant for det Tyskland vi dessverre så alt-

overtatt Akershus. Men vel så sannsynlig er det at det lå tilfeldigheter bak. Det hersket kaotiske tilstander i Norge i mai-dagene 1945. En uendelighet av oppgaver ventet på å bli løst. Det var viktigere at tingene ble gjort enn hvordan de ble gjort.

«I et intervju med Gudbrandsdølen fra desember 1981 bekrefter Terje Rollem at Nichterlein holdt en tale, og at han åpenbart var dypt beveget»

At bidene overhodet ble tatt, skyldes tilfeldigheter. Rollem forteller at han hadde ønsket at det ikke skulle være noen fotograf til stede. En av troppssjefene hans gjorde ham oppmerksom på at han hadde orientert Stage om hva som skulle skje på Akershus, og at dersom han var interessert i bilde, måtte han være til stede kl. 13.00. Rollem ga da troppssjefen ordre om å ringe Stage på ny og si at det likevel ikke ble noen overtagelse. Dette bestemte han fordi han var redd for å provosere tyskerne.

Troppssjefen ringte tilbake slik han hadde fått beskjed om, men føyde så til for egen regning at Stage kunne jo likevel innfinne seg på det aktuelle tidspunktet. Da seremonien skulle avvikles, ble Rollem så opptatt av den at han ikke

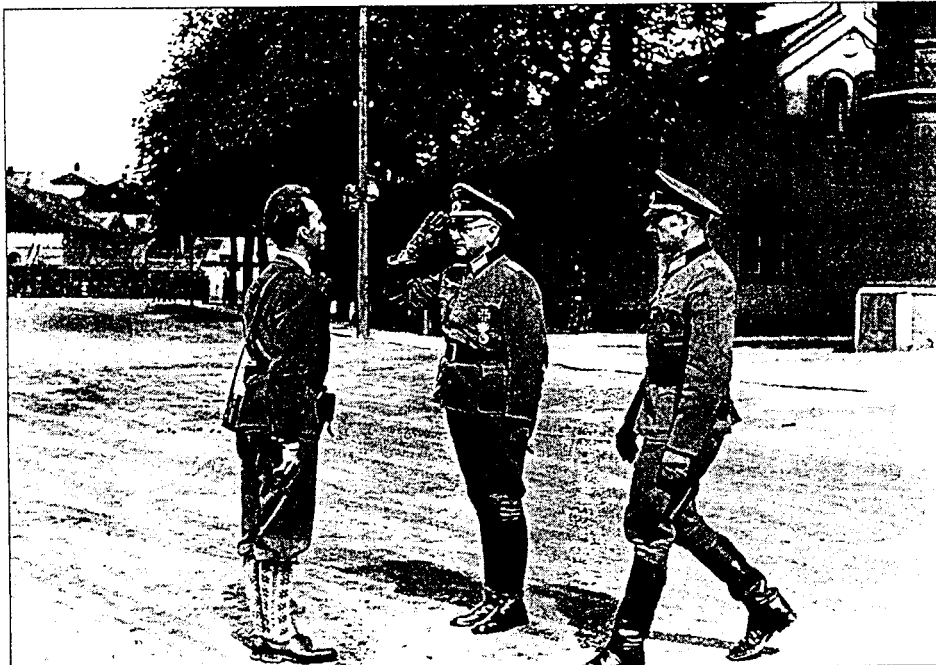
med stor B. Som en kuriositet kan nevnes at det i juni 1945 ble foreslått som motiv til frimerke. Av forskjellige grunner ble det ikke noe av før til frigjøringsjubileet i 1995.

Hadde vi ellers om mennene som ble fanget inn av fotolinsen? Rollem hadde gått befaisskole før krigen og deltok i krigshandlingene i 1940. Etter kapitulasjonen kom han raskt med i illegalt arbeid. I 1946 begynte han på Krigsskolen. Han var da ferdig utdannet ingeniør, men satset på en karriere i Forsvaret, hvor han ble oberst i 1959. Han døde i 1993.

Nichterlein var musiker i det sivile. Et sted opplyses at han var musikkprofessor, et annet at han var direktør for et musikkonservatorium. I sine unge år hadde han holdt konserter og spilt i London, Paris og Madrid. I én periode turnerte han med ingen ringere enn Albert Schweitzer som spilte orgel mens Nichterlein akkompagnerte på piano. Vennskapet dem imellom varte livet ut. Etter krigen satt han internert i Skien helt til høsten 1946 da han ble sendt tilbake til Tyskland. Bare en uke etter at han var kommet tilbake til sitt hjemland, døde han. Han rakk ikke engang å se igjen sin familie.

Om Hamel foreligger ingen opplysninger, ikke engang hans fornavn har vært å finne.

Og mannen bak bildet? Stage var født i Danmark og hadde utdannelsen sin derfra og praksis fra Tyskland før han kom til Norge. Han hører til pionerene blant norske pressefotografer og fotograferte nesten i førti år for Aftenposten. Han ble ikke rik på bildet sitt. Han solgte det for 500 kroner til et forlag for videre publisering, og forlaget skal ha tjent 200 000 kroner på det. Den gangen betydde det mange penger. Stage var imidlertid ikke bitter. Vissheten om at det hang i mange norske hjem var belønning i seg selv. Stage døde i 1962.

Akershus festning 11. mai 1945. Milorg-fenrik Terje Rollem iført nikkers og selbustrømper overtar festningen fra Wehrmacht-major Josef Nichterlein. Antrekket irriterte de tyske militære, og fotografen var lite velkommen. Til høyre majorens adjutant, kaptein Hamel, fornavnet ukjent.

FOTO: JOHANNES STAGE

E-post til: kronikk@aftenposten.no

Postadresse: Aftenposten, postboks 1178 Sentrum, 0107 Oslo. Faks 22 86 40 89.

Kronikken på nett: aftenposten.no/meninger/kommentarer.

Kronikklengden er på 8000-8500 tegn inkl. mellomrom. Søndagskronikker maks. 11 500 tegn.

Foto av kronikkforfatteren vedlegges manuset.

Johan Ellefsen
Gäbleins vei 7
0852 Oslo

5. februar 2001

Kjære Bjørn Østring.

Jeg vil gjerne få takke for alt det tilsendte materiale om Akershus og krigen. Jeg ble faktisk overveldet over den tykke konvolutt og alt den inneholdt. Om alt ikke passer inn i bibliografien om Akershus har det interesse i andre sammenhenger. Artikkelen om landssvikere og gestapister i "Bilder" nevnte jeg for Tschudi-Madsen over telefon. Han hørtes svært interessert, og særlig når både han og jeg vil ha den med i bibliografien kommer den nok med.

Brevet fra Ragnar Kolderup om tilbakeleveringen av Akershus ville også gjort seg. Men bibliografien inneholder bare trykket materiale, og brevet faller derfor utenfor av formelle grunner. Jeg tenkte imidlertid straks på universitetsbibliotekar John Dahl og fortalte ham over telefon hva jeg hadde fått fra deg. Han ble meget interessert, og jeg sender brevet over til ham. Jeg håper du ikke har noe imot det, i så fall må du bare si fra. John Dahl nevnte forøvrig at han har truffet deg en gang eller to.

M Du begynner brevet ditt med at det ikke har lyktes å oppspore artikkelen om tilbakeleveringen av Akershus, men at letingen fortsetter. Hvis den dukker opp, og hvis du da vil ha meg i tankene, vil jeg være meget takknemlig. Jeg har ringt Kjell Blich Schreiner med mellomrom siden i sommer for å høre om han har klart å grave fram en artikkel som har stått i "Folk og Land", men letingen har foreløpig ikke gitt noe resultat. Jeg vet ikke om den artikkelen du leter etter er den samme som Kjell Blich Schreiner forsøker å finne. Skulle den komme for dagen, vil det nå være lite sannsynlig at jeg får registrert den i bibliografien. Jeg skulle egentlig levert manuskriptet rundt nyttår. Jeg holder på å skrive det inn på diskett og håper å være ferdig i løpet av februar. Men jeg har vært opptatt av å finne stoff om Rollem og Nichterlein så lenge jeg har holdt på med Akershusbibliografien. De omtalene jeg har støtt på av tilbakeleveringen er alle kortfattet, men jeg har forstått så pass at det er mye å si om den saken.

Igjen hjertelig takk for alle kopiene jeg har mottatt. Jeg lever videre i håpet om at stoff om tilbakeleveringen av Akershus vil dukke opp en dag og at jeg vil få anledning til å se det. Jeg regner med at det dreier seg om trykket materiale, og for meg holder det da å få vite i hvilken publikasjon det sto, så kan jeg se det på Nasjonalbiblioteket.

Med hilsen

Johan Ellefsen

BJØRN OSTRING

N-1363 HOVIK, 31. januar 2001.
Fjordveien 77 B
Telefon 67 53 09 54

Kjære Johan Ellefsen, *Bibliotekar. Gåbleinsv. 4. 0852 Oslo.*

Jeg må skuffe Den med at artikkelen eller omtalen av Akershus festnings overgivelse, har Institutt for norsk okkupasjonshistorie ikke klart å finne. Men fortsetter letingen. Forøvrig blir de viktigste artiklene lagt inn på data i stikkordsform. Et arbeide som formodentlig blir ferdig før sommeren.

Hva jeg vedlegger er ting som har en viss tilknytning til festningen. Av slike ting kan jeg sikkert finne frem adskillig. Noen bilder fra statsakten med innsetting av Quisling finnes. Omtaler av utsettelsen ~~na~~ hans eksekusjon fordi den danske politisjefen skulle få være tilstede vet jeg kan finnes. O.S.V..

Når det gjelder "Pornohagen"s og tilsvarende bladers forsøk på å skaffe seg salg ved ^å trekke frem salgsfremmende stoff om "nazismen", så finner jeg ikke noe oppbevart i INO. Jeg faller for fristelsen og legger ved et kopi som er fra, jeg mener et månedsblad, selv om det ikke gjelder Akershus.

Jeg har liggende her et manuskript (135 A-4 sider) skrevet av den tyske Dr. Wilhelm Rabius, som var sendt til Norge av SS-Hauptamt før krigens opphør for å få løst edsforpliktelsene som en del av frontkjemperne var bundet av. Han havnet på Akershus og nedtegnet forskjellig om sine og andres opplevelser på WC papiero.1. Han bror var i en munkeorden og skrev beretningen ned. Men dette er jo ikke trykt og ligger vel utenom emnet.

Kan jeg ellers hjelpe til, så gi beskjed.

Med vennlig hilsen